

Васищев Володимир,

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник кафедри організації роботи з персоналом Навчально-наукового інституту підготовки керівних кадрів, Національна академія Національної гвардії України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ

Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво трансформувала морально-психологічні умови проходження військової служби, обумовивши зростання психоемоційного навантаження на військовослужбовців. Тривала участь у бойових діях, постійна загроза життю, інтенсивні фізичні та психічні навантаження, обмежені можливості для відновлення, а також ускладнені соціально-побутові умови формують середовище підвищеного психологічного ризику. У таких умовах посилюються дезадаптаційні реакції особистості, що можуть проявлятися у формах девіантної поведінки. Одним із деструктивних її проявів є самовільне залишення військової частини (СЗЧ) або місця служби, яке в умовах воєнного стану становить суттєву загрозу бойовій готовності підрозділів і ефективності виконання завдань у сфері забезпечення національної безпеки та оборони.

Сучасні підходи військової психології розглядають самовільне залишення військової частини як багатофакторне соціально-психологічне явище, детерміноване взаємодією індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та організаційних чинників. До ключових із них належать бойовий стрес, психоемоційне виснаження, зниження рівня психологічної стійкості, порушення адаптаційних і мотиваційних механізмів, міжособистісні конфлікти та несприятливий морально-психологічний клімат у підрозділах, а також складні соціально-сімейні обставини. У зв'язку з цим СЗЧ доцільно трактувати не лише як порушення військової дисципліни, а як індикатор кризових станів особистості та недосконалості системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ.

Теоретичний аналіз проблеми передбачає розгляд СЗЧ в контексті девіантної поведінки як системи дій і вчинків, що відхиляються від усталених соціальних і правових норм. Деструктивні прояви такої поведінки можуть мати як зовнішню, так і внутрішню спрямованість, а їх інтенсивність значною мірою визначається умовами соціального середовища [1]. В умовах війни як різновиду екстремальної діяльності відбувається трансформація нормативних моделей поведінки, що потребує їх чіткого визначення. Нормативною в бойовій обстановці слід вважати поведінку, яка відповідає правовим і етичним засадам, не порушує функціональну цілісність підрозділу та не створює загроз життю і здоров'ю особового складу [2]. Відповідно, девіантні прояви можуть бути класифіковані за спрямованістю на дії, орієнтовані на особисту вигоду, ухилення від виконання військового обов'язку або агресію. У межах дослідження особливу увагу привертають девіантні прояви, пов'язані з ухиленням від виконання військового обов'язку або припиненням участі у бойовій діяльності, зокрема СЗЧ. Їх спільною ознакою є фактична відмова військовослужбовця від виконання службово-бойових завдань, що в умовах воєнного стану призводить до зниження боєздатності підрозділів, порушення військової дисципліни та дезорганізації спільної діяльності. Історичний аналіз засвідчує, що подібні явища мають універсальний характер і спостерігалися в різні історичні періоди,

будучи пов'язаними з виснаженням, страхом і тривалим бойовим стресом. Незважаючи на відмінності умов, вони мають спільну психологічну природу, зумовлену взаємодією індивідуальних особливостей військовослужбовця та екстремальних факторів бойової обстановки [5]. Водночас релігійно-етичні уявлення традиційно розглядали такі прояви як морально неприйнятні, підкреслюючи обов'язок служби та складність внутрішнього вибору воїна, що вказує на тісний зв'язок поведінки з його психологічним станом [4].

Сучасні умови ведення війни зумовлюють комплексний характер СЗЧ як результату взаємодії психологічних, соціальних, організаційних і ситуативних факторів. Провідну роль серед них відіграють психологічні детермінанти, пов'язані з психоемоційним станом військовослужбовця та його адаптаційними можливостями, зокрема страх за життя і здоров'я, виснаження, хронічна втома, стресові розлади, зниження мотивації та втрата сенсу служби. У сукупності ці чинники призводять до порушення емоційної саморегуляції та формування установки на уникнення небезпеки.

Поряд із цим важливе значення мають організаційно-управлінські та соціальні чинники, зокрема рівень довіри до інститутів державної влади та військового командування, характер взаємовідносин у підрозділі, наявність психологічного тиску, а також рівень соціальної підтримки та ступінь ізоляції військовослужбовця [3]. Окрему роль відіграють зміни у мотиваційно-ціннісній сфері особистості, що проявляються у девальвації військової служби, розбіжності між очікуваннями та реальними умовами її проходження і формуванні когнітивного виправдання припинення виконання обов'язків. Додатковий вплив мають соціально-правові та матеріальні чинники, пов'язані з умовами служби, сімейними обставинами та невизначеністю соціальних гарантій, які у поєднанні з накопиченим стресом сприяють дезадаптації.

Таким чином, самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану слід розглядати як прояв дезадаптаційної поведінки, зумовлений насамперед дією соціально-психологічних чинників, що відображають порушення процесів психологічної адаптації, мотиваційно-ціннісної регуляції та міжособистісної взаємодії у військовому середовищі. Виявлення та системний аналіз зазначених детермінант створюють підґрунтя для вдосконалення заходів морально-психологічного забезпечення, спрямованих на ранню профілактику девіантних проявів і підвищення стійкості військовослужбовців до впливу бойового стресу.

Список використаних джерел:

1. Васищев В. С. Дослідження соціально-психологічних детермінант адиктивної поведінки військовослужбовців як засіб професійного становлення майбутніх офіцерів. *Українська професійна освіта*. 2018. № 3. С. 101–110.
2. Грицевич Т. Л., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Неурова А. Б., Романишин А. М. Психологія бою / за ред. А. М. Романишина; 3-тє опрац. вид. Львів. 2022. 336 с.
3. Діксон Норман. Психологія військової некомпетентності / пер. з англ. Тарас Тимо. К.: Наш Формат, 2025. 480 с.
4. Релігія і війна: сучасний український контекст: колективна монографія / за заг. ред. Г. Кулагіної-Стадніченко, О. Недавної. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2024. 94 с.
5. Pagan O. R. Defying Conscription: The Social, Political, and Military Consequences of Draft Evasion in the Union and Confederacy. GLI MA in American History Student Works. Gettysburg College, 2025. URL: <https://cupola.gettysburg.edu/glihist/5>